

BARRY STRAUSS

ZECE CEZARI

Împărații romani de la Augustus
la Constantin cel Mare

Traducere de
Anacaona Mîndrilă-Sonetto și Dan Bălănescu

POLIROM
2021

CUPRINS

<i>Cronologia celor zece împărați</i>	9
<i>Hărți</i>	10
Prolog: O noapte pe Colina Palatină	13
1. Augustus, întemeietorul	19
2. Tiberius, tiranul	59
3. Nero, animatorul	93
4. Vespasian, omul din popor	123
5. Traian, optimus princeps	157
6. Hadrian, grecul	189
7. Marcus Aurelius, filosoful	223
8. Septimius Severus, africanul	251
9. Diocletian, omul mării divizări	277
10. Constantin, creștinul	301
Epilog: Fantomele din Ravenna	329
<i>Mulțumiri</i>	335
<i>Personajele</i>	337
<i>Arborele familiilor imperiale</i>	342
<i>Note</i>	353
<i>Notă despre surse</i>	377
<i>Creditele ilustrațiilor</i>	391
<i>Index</i>	393

Traian s-a născut în jurul anului 53. Unul dintre puținele lucruri pe care îl putem presupune despre copilăria lui este că și-a adulat tatăl. După ani de zile, împărat fiind, Traian și-a zeificat tatăl, o onoare excepțională. Traian avea aproximativ șaisprezece ani când Vespasian a devenit împărat. La acel moment, este foarte posibil ca Traian să fi locuit la Roma, deoarece orice tată ambițios din provincie vrea ca fiul său să-și finalizeze studiile în orașul imperial. Traian nu a fost nicio dată un tânăr foarte studios, dar cu siguranță a știut să-și facă relații¹⁰. Roma avea o comunitate spaniolă, iar Traian trebuie să nu se fi simțit singur acolo. Să ne întrebăm doar dacă nu cumva, sub înfățișarea lui de adult tânăr orgolios, Traian rămăsese același băiat venit din provincii care voia să le arate romanilor că îi poate depăși acasă, dar și în străinătate.

Traian a servit timp de mai mulți ani în calitate de tribun militar, fiind pentru o perioadă ofițer chiar și în subordinea tatălui său, în Siria, în jurul anului 75, apoi pe Rin. Perioada cât a fost tribun militar a fost mai lungă decât în mod normal și, dacă putem avea încredere într-o sursă aservită lui, a fost dedicată muncii¹¹. Probabil că nu după mult timp Traian și-a luat o soție, deoarece bărbații din elita romană se căsătoreau, de obicei, la scurt timp după împlinirea vârstei de douăzeci de ani. Probabil că tatăl său a fost cel care i-a aranjat căsătoria cu Pompeia Plotina.

La fel ca Traian, Plotina provenea dintr-o familie din provincii. Casa ei se afla în sudul Galiei, nu în Hispania, în orașul Nemausus (Nîmes). Nu avem detalii despre familia ei, dar fără îndoială că era bogată și cunoscută, deoarece Traian nu ar fi acceptat-o altfel. Nu știm când s-a născut Plotina, dar, întrucât soțiile elitei romane erau, de obicei, cu zece ani mai tinere decât soții lor, putem estima anul ei de naștere ca fiind 65. Femeie vicleană, capabilă și educată, Plotina avea să joace un rol important în calitate de susținătoare a soțului ei. Unii spuneau că îl manipula.

În anul 89, pe când Traian comanda o legiune într-o zonă somnolentă din nordul Hispaniei, la frontiera germană s-a declanșat o rebeliune împotriva lui Domitian. Pentru Traian, a fost marea șansă a vieții lui. A pornit în marș susținut spre Germania să-l apere pe Domitian. Deși revolta a eșuat înainte ca Traian să ajungă acolo, el l-a impresionat pe împărat prin eficiența lui. Drept răsplată, a primit un

consulat simplu și, probabil, guvernoratul din Germania Superior, precum și funcția de înalt comandant al frontului dunărean, unde a și repurtat o victorie.

Împăratul aprecia militarii ca Traian. Acasă, printre civili, și-a etalat puterea și și-a hărțuit dușmanii. După ce Domitian și-a executat vărul, în anul 95, un bărbat pe ai cărui fii îi adoptase ca moștenitori, nimeni nu s-a mai simțit în siguranță. Deși nu era cunoscut pentru spiritul său, Domitian a spus unele vorbe de duh, printre care și observația că nimeni nu crede într-o conspirație contra împăratului înainte ca ea să reușească¹².

În cazul său, una a reușit în cele din urmă. La 19 septembrie 96, un mic grup de conspiratori l-a înjunghiat pe Domitian în dormitorul său. Cei doi prefecți pretorienii erau la curent cu complotul. Propria lui dădacă din copilărie i-a incinerat trupul, iar cenușa i-a fost îngropată în secret în Templul Flaviilor din Roma. Senatul l-a condamnat și, de aceea, majoritatea statuilor care îl înfățișau au fost distruse, iar numele i-a fost șters cu totul de pe inscripții – dar nu și din memoria Domitiei. Ea a trăit mai mult ca soțul ei cu aproximativ treizeci și cinci de ani, în mare bogăție, continuând să se numească plină de mândrie soția lui Domitian¹³. Acest fapt aruncă o umbră de îndoială asupra zvonului că i-ar fi ajutat pe cei care l-au omorât – dacă, desigur, nu s-a răzgândit în ultimul moment.

NERVA

Senatul s-a mișcat repede pentru a desemna pe unul dintre membrii lui drept succesori al lui Domitian. Marcus Cocceius Nerva era un politician experimentat, provenit dintr-o familie veche și distinsă. De două ori consul, era un curtean și un supraviețuitor care rezistase pe vremea lui Nero, Vespasian și Domitian. Părea deci că statul ar fi pe o mână sigură.

Nerva a făcut pe plac Senatului eliberând prizonieri, oferind despăgubiri pentru vechi procese de trădare și promițând să nu mai aibă loc asemenea procese pe viitor. A fost pe placul poporului prin repartițiile de grâne și pământuri și prin implementarea altor programe

sociale. Potrivit istoricului Tacitus, Nerva a reușit să combine ceea ce păruse imposibil – libertate și putere imperială¹⁴.

Dar armata îl simpatizase pe Domitian și nu s-a lăsat impresionată. O armată aproape că se răzvrătise la moartea sa, iar alta era în mâinile unui guvernator de provincie în care nu se putea avea încredere. În 97, Garda Pretoriană a decis că e momentul potrivit pentru a răzbuna asasinarea lui Domitian. Răzvrătindu-se, pretorienii l-au asediat pe Nerva în palatul lui și l-au forțat, împotriva voinței sale, să-i denunțe pe vinovați, pe care i-au și executat, torturându-l mai întâi pe unul dintre ei. Apoi l-au obligat pe Nerva să le mulțumească public pentru fapta lor.

Recunoscându-și slăbiciunea, Nerva s-a sfătuit cu consilierii săi și a decis să nu abdice. În schimb, și-a ales un succesor. Avea peste șaiszeci de ani, era văduv și nu avea copii, așa că s-a orientat spre un outsider. După ce a decis, s-a dus la Rostrele din For și a proclamat cu voce tare: „Numai bine și fericire pentru Senatul și poporul roman! Îl adopt pe Marcus Ulpius Nerva Traianus”¹⁵.

Celălalt eventual candidat aparținea, cel mai probabil, unei facțiuni opuse lui Nerva. Traian era un apropiat politic și fiul unui tată faimos, cu un palmares personal impresionant. Nu în ultimul rând, dispunea de un număr de legiuni pregătite să mărșăluiască asupra Romei la ordinul său, așadar alegerea lui asigura pacea cetății.

Alegerea lui Nerva a fost un exercițiu tipic de pragmatism roman. Fără să producă o agitație inutilă, a depășit două bariere. Pentru prima dată, un împărat adopta un fiu care nu se înrudea cu el nici prin sânge, nici prin alianță. Și pentru prima dată nominaliza un succesor din afara hotarelor Italiei.

Dar, într-un sens mai profund, Traian reprezenta continuitatea, deoarece armata era adevăratul motor al schimbării. Ca de obicei, armata era cea mai egalitară și mai inovativă forță din societatea romană.

Nerva i-a trimis lui Traian un inel de diamant drept simbol al adopției, împreună cu o scrisoare în care i-a cerut, într-o manieră indirectă și elegantă, să-l răzbune pentru umilirea lui de către pretorienii. I-a conferit lui Traian titlurile de Caesar și Imperator, consacându-l succesorul său. Între timp, Nerva i-a asigurat lui Traian poziția constituțională de succesor prin convocarea Senatului pentru a-l investi cu puterea și autoritatea necesare.

Nerva a decedat după trei sau patru luni, în ianuarie 98, iar Traian a devenit împărat. L-a răzbunat de îndată pe Nerva, executându-i pe liderii revoltei pretoriene împotriva lui. N-a avut importanță că acea revoltă a dus la ascensiunea lui Traian – titlul imperial e o chestiune de familie și, atunci când vine vorba de familie, onoarea este totul. Și, astfel, Traian l-a răzbunat pe tatăl său adoptiv. L-a zeificat pe Nerva și l-a înmormântat în Mausoleul lui Augustus, acesta fiind ultimul împărat care s-a bucurat de o asemenea onoare.

TRAIAN ARATĂ CE ÎNSEAMNĂ SĂ FII ÎMPĂRAT

Domitian a fost simpatizat de armată, nu și de Senat. Nerva a fost simpatizat de Senat, nu și de armată. Traian a arătat chiar de la început că voia să le fie ambelor instituții pe plac, făcând în același timp și voia poporului. A obținut un consens impresionant.

Traian a rămas în nordul imperiului până la finele anului 99, consolidând puterea armatei pe frontierele de la Rin și Dunăre contra semințiilor germanice. Când, în cele din urmă, a intrat în Roma, a făcut-o cu o demonstrație abilă de manipulare publică. În loc să vină într-un car de luptă sau pe o lectică, a mers pe jos. A salutat cu căldură grupul de senatori și cavaleri și a adus jertfe lui Jupiter pe Colina Capitolină înainte să urce la reședința imperială de pe Palatin.

Plotina a evidențiat spiritul noului regim de cum a intrat în palat. Întorcându-se spre mulțime, a spus: „Intru aici așa cum mă vedeți și așa vreau să ies”¹⁶. Cu greu ar fi putut face să rezoneze o coardă mai diferită decât cea a trufașei Domitia.

Când a ajuns împărat, la patruzeci de ani, Traian era în floarea vieții. Era puternic din punct de vedere fizic și mental și era plin de energie și de planuri. Busturile sale, dintre care multe au supraviețuit, îl arată cu privirea hotărâtă a atletului matur¹⁷. Părul îi este atent pieptănat, într-un fel ce amintește de Augustus. Trăsăturile feței îi sunt regulate, am zice chiar clasice, cu excepția buzelor subțiri și strâns lipite. Un detractor modern a spus că Traian părea stupid și onest¹⁸. În unele statui apărea într-adevăr cu o expresie anostă, deși chipul prezent pe monedele lui pare la fel de inteligent ca și al altor împărați.

Misiunea lui Traian era limpede. Trebuia să demonstreze că merită puterea, având calitățile lui Augustus și Vespasian și niciunul dintre defectele lui Nero sau ale lui Domitian. Trebuia să arate că este un om de stat, un cuceritor, un binefăcător și un constructor, favorizat de zei și cu o familie desăvârșită și modestă. Nu avea intenția de a ceda nimic din puterea lui Domitian, dar plănuia să conducă cu vorbă blândă și cu o mână largă. Traian nu era un republican. „Toate treburile statului sunt în puterea unui singur om”, așa a descris un contemporan domnia lui Traian¹⁹.

Poate că termenul care rezumă cel mai bine domnia lui Traian este „paternalist”. Nu a fost primul împărat care a acceptat titlul de „părinte al patriei” (*pater patriae*) conferit de Senat, dar, mai mult decât ceilalți, a încercat să fie la fel de binevoitor pe cât era de sever.

Deși militar, Traian avea calitățile unui politician versat. Era afabil, întotdeauna calm și netulburat de atacurile personale. Nu a uitat niciodată că trebuie să satisfacă trei clientele – Senatul, poporul și armata. Și a servit-o pe fiecare.

Senatul. Când a devenit împărat, Traian a trimis o scrisoare Senatului, scrisă chiar de mâna lui, în care a promis să nu execute sau să lipsească de drepturi niciun om de bine; și și-a respectat jurământul. S-a ținut de cuvânt și nu a executat niciun senator. De asemenea, nu a pus mâna pe bani. A tratat Senatul cu respect și demnitate. În culise, Traian și-a concentrat puterea în propriile mâini, dar a făcut-o cu tact și delicatețe. O opinie măgulitoare pretinde că, spre deosebire de tiranul Domitian, Traian respecta dreptul romanilor de a vorbi liber, chiar și de a-l critica²⁰. Este, fără îndoială, o exagerare, dar Traian cu siguranță a destins atmosfera socială. A îndepărtat informatorii profesioniști, cei care au fost teroarea elitei în ultimii ani de domnie ai lui Domitian.

Cu toate pretențiile lui de divinitate, Traian putea fi cordial și abordabil. Obişnuia să mai ia trei persoane în careta sa și chiar să intre în casele cetățenilor fără gardă de corp și să se simtă bine²¹. Când prietenii l-au acuzat că este prea ușor abordabil, le-a spus că se poartă cu cetățenii privați așa cum ar fi vrut să se poarte împărații cu el²². Lui Traian îi plăcea să joace rolul gazdei. Auzim, de pildă, că invita consiliul imperial la vila sa de la țară, la nord de Roma, pentru o serie de

sesiuni de lucru și că îi întreținea în fiecare seară. Un senator a spus că era fermecat de relativa lipsă de formalism și de simplitatea petrecerilor, de declamații sau de conversație și de frumusețea locului²³.

Poporul. Toate acestea pălesc în comparație cu „ospitalitatea” pe care Traian a oferit-o săracilor Italiei. Traian a dezvoltat un sistem, inițiat de Nerva, care oferea subvenții săracilor din orașele italiene, probabil câteva sute de mii de băieți și fete. Programul era complicat și limitat, dar asigura un sprijin semnificativ. Totodată, evidenția statutul privilegiat al Italiei în imperiu, deoarece beneficiile nu se acordau și în provincii. Alte măsuri sociale includeau extinderea distribuției de grâne și plăți generoase din prada de război. În plus, Traian oferea scutiri de taxe de îndată ce își umplea visteria cu prăzile obținute în urma cuceririlor străine.

Traian irosea resurse pe jocuri și pe curse. După cum observa un scriitor antic, știa că poporul roman este interesat doar de două lucruri, de „grâne și spectacol”²⁴. Nu era departe de nemulțumirea unui poet față de „pâine și circ”²⁵ sau de observația unui orator că romanii nu sunt interesați decât de două lucruri, „multă pâine și un loc la cursele de care”²⁶.

Armata. Traian avea o pasiune pentru serviciul militar. Iubea viața militară – ceea ce un contemporan numise a te gândi „la tabără, la sunetul goarnei, al trompetei, la praful și sudoarea cu care te lupți în bătaia soarelui”²⁷. Traian era considerat un militar de școală veche, dar mai înțelept și mai îngăduitor²⁸.

Traian era foarte interesat de trupe, la care se referea cu „excelenții și foarte loialii mei soldați”²⁹. A dat ordine speciale pentru a facilita soldaților să-și scrie testamentele și a înființat colonii de veterani la frontierele de pe Rin și Dunăre, precum și în Africa de Nord. A participat personal la campanii și a acordat o atenție specială soldaților. Traian mânca la popotă laolaltă cu soldații. Înfrunța aceleași dificultăți ca trupele, mășăluia pe jos și trecea apele cu piciorul la fel ca soldații de rând³⁰. Când feșele s-au terminat într-una din lupte, se spune că și-a tăiat propriile haine în fâșii pentru a ajuta răniții pe moment³¹. Își onora soldații căzuți în luptă cu un altar și o ceremonie anuală.